

MUSTAQIL O'QISH JARAYONIDA O'QUVCHILARNING AXLOQIY, MA'NAVIY VA IJTIMOYIY KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH YO'LLARI

Abdumanapova Sanobar Muhidin qizi

Namangan Kimyo xalqaro universitetida 1-kurs magistranti.

Annotatsiya: *Mazkur maqolada mustaqil o'qish jarayonida o'quvchilarning axloqiy, ma'naviy va ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirish masalasi yoritilgan. Unda mustaqil o'qishning ta'lim jarayonidagi ahamiyati, o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga ta'siri hamda ularni axloqiy tarbiya, ma'naviy kamolot va ijtimoiy faoliyatga tayyorlashdagi o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, mustaqil o'qish jarayonida qo'llaniladigan pedagogik usullar, tarbiyaviy mazmunga ega adabiyotlardan foydalanish, guruhli muhokamalar va ijodiy topshiriqlar orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, muloqot madaniyati va jamiyatga moslashish ko'nikmalarini rivojlantirish yo'llari ko'rsatib berilgan.*

Kalit so'zlar: *mustaqil o'qish, ta'lim jarayoni, axloqiy kompetensiya, ma'naviy rivojlanish, ijtimoiy kompetensiya, o'quvchi shaxsi, mustaqil fikrlash, tarbiya, pedagogik yondashuv, muloqot madaniyati.*

Bugungi kunda jahon miqyosida axborot texnologiyalari ta'limtarbiya tizimi hamda insoniyat turmush tarzining ajralmas qismi tarzida namoyon bo'lmoqda. Rivojlangan davlatlar oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirishda bo'lajak o'qituvchilarni sog'lom ma'naviyaxloqiy tarbiyalashda axborot texnologiyalaridan foydalanishni elektron ta'lim muhitining yaratilganligi taraqqiyotning asosiy omili bo'lib xizmat qilmoqda. Shu bois bo'lajak o'qituvchilarni ma'naviy-axloqiy dunyoqarashini rivojlantirishning strategik va taktik maqsadlarini belgilash va ularga erishish bo'yicha tizimli ishlarni amalga oshirish, asl qadriyatlar asosida shaxs ma'naviyati hamda dunyoqarashini shakllantirish ijtimoiypedagogik jihatdan dolzarb vazifaga aylandi.

Ma'naviy-axloqiy kompetentlikning pedagogik tizimi – bu maqsad, vazifa, mazmun, shakl va usullarni o'z ichiga olgan, o'quvchilarda zarur axloqiy qadriyatlarni chuqur va tizimli ravishda shakllantirishga qaratilgan kompleks yondashuvdir

Pedagogik tizim tarkibida pedagoglarning axloqiy pedagogik kompetentligi katta ahamiyatga ega. O'qituvchilarning professional malakasi, axloqiy kamoloti, o'ziga halol va adolatli bo'lishi, shuningdek o'quvchilar bilan iliq va ishonchli aloqa o'rnatishi tizimning muvaffaqiyatli ishlashini ta'minlaydi. O'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyachi va yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi sifatida shakllanadi. Ularning axloqiy shaxsiyati o'quvchilar uchun misol bo'lib, axloqiy qadriyatlarni onglik bilan o'rgatishga zamin yaratadi. Shuningdek, ota-ona va jamiyatning ta'siri pedagogik tizimda muhim elementdir. Uyda shakllanadigan axloqiy munosabatlar, ota-onaning o'z farzandiga nisbatan tutumi, jamiyatdagi ijtimoiy normativlar ma'naviy-axloqiy kompetentlikni rivojlantirishda asosiy omillardandir. Shu sababli, pedagogik tizim ota-ona va jamiyat bilan uzviy bog'langan holda hamkorlikni ta'minlashi kerak. Ta'lim muassasalari ota-

onalar bilan muntazam aloqada bo'lib, tarbiya jarayonini birgalikda tashkil etishlari zarur.

Bugungi kunda ta'lim tizimining asosiy maqsadlaridan biri — o'quvchilarni mustaqil fikrlaydigan, izlanishga qodir, tashabbuskor va bilim olishga ongli ravishda intiladigan shaxs sifatida tarbiyalashdir. Shu jihatdan o'quvchilarda mustaqil o'qish ko'nikmalarini shakllantirish zamonaviy ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki mustaqil o'qish faqatgina darslikdagi ma'lumotni yod olish emas, balki o'quvchining o'zi uchun yangi bilimlarni izlab topish, ularni tahlil qilish, xulosa chiqarish va amalda qo'llash jarayonidir.

Mustaqil o'qish o'quvchini faol ishtirokchi, mustaqil fikrlovchi, ijodkor shaxsga aylantiradi. Mustaqil o'qish ko'nikmalari o'quvchilarda o'qishga bo'lgan ichki motivatsiyani kuchaytiradi. Bu esa o'z navbatida, ularning o'zlashtirish darajasi, tafakkur salohiyati va ijtimoiy faoliyatida ijobiy o'zgarishlarni yuzaga keltiradi. Ta'lim tizimida bu jarayonni yo'lga qo'yishda o'qituvchining roli beqiyosdir. O'qituvchi o'quvchiga nafaqat bilim beradi, balki uni bilim olish jarayoniga yo'naltiradi, o'z ustida ishlashga ilhomlantiradi. Shuning uchun pedagog o'z faoliyatida o'quvchilarni mustaqil o'qishga o'rgatuvchi turli metod va texnologiyalardan oqilona foydalanishi zarur.

Zamonaviy ta'limda o'quvchilarning mustaqil o'qish faoliyatini rivojlantirish uchun interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, masofaviy o'qish tizimlari keng qo'llanilmoqda. Ayniqsa, internet resurslari, elektron darsliklar va multimedia vositalari o'quvchilarga bilim olish jarayonini qulay, erkin va qiziqarli tarzda tashkil etish imkonini bermoqda. Biroq bu jarayonni to'g'ri yo'lga qo'yish uchun o'quvchilarda axborotni tanlash, tahlil qilish, ishonchliligini baholash va undan to'g'ri foydalanish malakasini shakllantirish talab etiladi. O'quvchilarda mustaqil o'qish ko'nikmalarini shakllantirish jarayoni murakkab pedagogik va psixologik jarayon bo'lib, unda o'quvchi shaxsining kognitiv (bilish), affektiv (hissiy) va irodaviy (volitiv) jihatlari birgalikda rivojlanadi. Shu bois bu masalani samarali hal etish uchun ta'lim metodikasiga tizimli yondashuv zarur. Ta'limda mustaqil o'qish nafaqat bilim olish vositasi, balki o'zini anglash, mustaqil qaror qabul qilish va shaxsiy fikrni shakllantirish manbai sifatida qaraladi.

O'quvchilarda mustaqil o'qish ko'nikmalarini shakllantirish masalasi so'nggi yillarda nafaqat mahalliy, balki xorijiy pedagogika tadqiqotlarida ham muhim yo'nalishlardan biri sifatida keng o'rganilmoqda. Mazkur muammo o'quvchilarning bilish jarayonlarini rivojlantirish, tafakkur faolligini oshirish hamda o'qishga bo'lgan ichki motivatsiyasini kuchaytirish bilan uzviy bog'liqdir.

Mustaqil o'qishning nazariy asoslari psixologik yondashuv doirasida L. S. Vygotskiy tomonidan ishlab chiqilgan "proksimal rivojlanish zonasi" nazariyasida izohlanadi. Ushbu konsepsiyaga ko'ra, o'quvchi muayyan faoliyatni mustaqil bajarish jarayonida o'z bilim darajasini sezilarli darajada oshiradi va yangi bilimlarni faol o'zlashtiradi.

D. Bruner o'z ilmiy izlanishlarida "kashfiy etuvchi o'qish" (discovery learning) g'oyasini ilgari surib, o'quvchilarning bilimlarni mustaqil izlanish orqali egallashi ularning bilimlarini yanada chuqurlashtirishini ta'kidlaydi. Uning fikriga ko'ra, o'quvchi

mustaqil o'qish jarayonida shaxsiy tajribasiga tayanib yangi tushunchalarni shakllantiradi, bu esa ijodiy fikrlash rivojiga xizmat qiladi.

O'zbek pedagog olimlari orasida R. I. Mavlonova mustaqil o'qish jarayonining pedagogik jihatlarini tadqiq qilib, bu jarayonda o'qituvchining yo'naltiruvchi, ammo yetakchilikni to'liq egallamaydigan roli muhim ekanini qayd etadi. Uning fikricha, o'qituvchi o'quvchiga tayyor bilimni berishdan ko'ra, uni izlanishga undashi orqali mustaqil fikrlashni rivojlantiradi.

Shuningdek, N. A. Muslimov o'z tadqiqotlarida o'quvchilarda mustaqil o'qish ko'nikmalarini shakllantirish uchun ularni motivatsion, amaliy va refleksiv bosqichlar orqali bosqichma-bosqich tayyorlash zarurligini ta'kidlaydi.

J. Piaget esa o'quvchilarning mustaqil bilim olish jarayonini ularning kognitiv rivojlanish bosqichlari bilan bog'liq holda izohlaydi. Uning qarashlariga ko'ra, o'quvchi bilimni faqat faol ishtirok etish orqali "kashf etadi", bu esa mustaqil o'qish jarayonining tabiiy asosini tashkil etadi.

Bundan tashqari, B. Bloom [6] tomonidan ishlab chiqilgan "Bloom taksonomiyasi" ham o'quvchilarning mustaqil fikrlash darajalarini tizimli ravishda ko'rsatib beradi. Mazkur modelga ko'ra, o'quvchilarda mustaqil o'qish ko'nikmalari bilish, tushunish, qo'llash, tahlil qilish, sintez va baholash kabi bosqichlar orqali izchil shakllanadi.

Hozirgi zamon ta'lim tizimida o'quvchilarning nafaqat bilim olish darajasi, balki ularning shaxsiy fazilatlari, ijtimoiy faolligi va ma'naviy yetukligi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli ta'lim jarayonida o'quvchilarda mustaqil fikrlash, o'z ustida ishlash va bilimlarni mustaqil ravishda egallash ko'nikmalarini shakllantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Mustaqil o'qish jarayoni o'quvchilarning bilim doirasini kengaytirish bilan bir qatorda, ularning axloqiy, ma'naviy hamda ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

Mustaqil o'qish – bu o'quvchilarning o'qituvchi ko'magisiz yoki minimal yo'naltirish asosida bilimlarni mustaqil ravishda o'zlashtirish jarayonidir. Bu jarayonda o'quvchi axborotni izlaydi, tahlil qiladi, solishtiradi va o'z xulosalarini shakllantiradi. Natijada o'quvchilarda mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish hamda qaror qabul qilish kabi muhim kompetensiyalar rivojlanadi. Ayniqsa, mustaqil o'qish orqali o'quvchilarning axloqiy, ma'naviy va ijtimoiy sifatlarini shakllantirish mumkin.

Avvalo, mustaqil o'qish jarayoni o'quvchilarda axloqiy kompetensiyalarni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Axloqiy kompetensiya deganda insonning jamiyatda qabul qilingan axloqiy me'yorlarga amal qilishi, yaxshilik va yomonlikni farqlay olishi hamda o'z xatti-harakatlarini shu me'yorlar asosida boshqarishi tushuniladi. Mustaqil o'qish jarayonida o'quvchilarga axloqiy tarbiyaga oid badiiy asarlar, hikoyalar, tarixiy voqealar yoki hayotiy misollarni o'qish tavsiya etilishi mumkin. Bunday asarlar o'quvchilarning fikrlash doirasini kengaytiradi va ularda halollik, adolat, insonparvarlik, vatanparvarlik kabi fazilatlarni shakllantirishga yordam beradi.

Masalan, o'quvchilar mustaqil ravishda badiiy adabiyot namunalarni o'qish jarayonida qahramonlarning xatti-harakatlarini tahlil qiladi, ularning yaxshi va yomon

tomonlarini ajratadi hamda o'z hayotiy qarashlarini shakllantiradi. Bu esa o'quvchilarning axloqiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, o'qituvchi o'qilgan matnlar asosida muhokama, savol-javob yoki bahs-munozara tashkil etish orqali o'quvchilarning axloqiy qarashlarini yanada mustahkamlashi mumkin.

Mustaqil o'qish jarayonining yana bir muhim jihati – o'quvchilarning ma'naviy kompetensiyalarini rivojlantirishdir. Ma'naviy kompetensiya insonning ichki dunyosi, qadriyatlari, e'tiqodi va madaniy qarashlari bilan bog'liq bo'lgan sifatlarni o'z ichiga oladi. O'quvchilar milliy va jahon adabiyoti namunalari, tarixiy manbalarni hamda buyuk allomalar hayoti va faoliyatini mustaqil o'rganish orqali o'z ma'naviy dunyosini boyitadilar. Bu jarayon o'quvchilarda milliy qadriyatlarga hurmat, vatanparvarlik tuyg'usi va madaniy merosga qiziqishni shakllantiradi.

Masalan, o'quvchilar buyuk mutafakkirlar va olimlarning asarlarini o'qish orqali ilm-fanga bo'lgan qiziqishini oshiradi, ulardan ibrat olishga harakat qiladi. Bu esa o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, mustaqil o'qish orqali o'quvchilar turli madaniyatlar, an'analar va qadriyatlar bilan tanishadi, bu esa ularning dunyoqarashini kengaytiradi.

Bundan tashqari, mustaqil o'qish jarayoni o'quvchilarning ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy kompetensiya – bu insonning jamiyatda samarali muloqot qilish, boshqalar bilan hamkorlikda ishlash hamda ijtimoiy muhitga moslashish qobiliyatidir. Mustaqil o'qilgan materiallar asosida guruhli muhokamalar, taqdimotlar yoki bahs-munozaralar tashkil etish o'quvchilarning muloqot madaniyatini rivojlantiradi.

Masalan, o'quvchilar o'qigan kitobi yoki maqolasi yuzasidan sinfdoshlariga taqdimot qilishlari mumkin. Bu jarayonda ular o'z fikrini aniq va ravon ifodalashni o'rganadi. Shuningdek, boshqa o'quvchilarning fikrlarini tinglash va ularga hurmat bilan munosabatda bo'lish kabi ijtimoiy ko'nikmalar shakllanadi. Bu esa o'quvchilarning jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Mustaqil o'qish jarayonida turli pedagogik usullardan foydalanish ham muhim hisoblanadi. Masalan, loyiha usuli, muammoli vaziyatlar yaratish, ijodiy topshiriqlar berish va tahliliy savollar qo'llash o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi. Bundan tashqari, o'quvchilarga o'qilgan material yuzasidan esse yozish, referat tayyorlash yoki kichik tadqiqot ishlarini bajarish topshirilishi mumkin. Bunday faoliyatlar o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlaydi hamda ularni izlanishga undaydi.

Shuningdek, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish ham mustaqil o'qish jarayonini samarali tashkil etishga yordam beradi. Elektron kutubxonalar, onlayn ta'lim platformalari va turli axborot resurslari o'quvchilarga keng imkoniyatlar yaratadi. Bu esa ularning mustaqil bilim olish jarayonini yanada samarali qiladi.

Xulosa qilib aytganda, mustaqil o'qish jarayoni o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. U nafaqat bilimlarni mustaqil egallashni ta'minlaydi, balki o'quvchilarda axloqiy qadriyatlar, ma'naviy boylik hamda ijtimoiy faollikni shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Shu sababli ta'lim jarayonida mustaqil o'qish faoliyatini to'g'ri tashkil etish va uni samarali pedagogik usullar bilan boyitish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mavlonova R. I. Pedagogik texnologiyalar asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2016.
2. Muslimov N. A. O'qituvchilarni kasbiy tayyorlashda innovatsion yondashuvlar. Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU nashriyoti, 2020.
2. Islomov, J. (2017). "Maktab o'quvchilarining ma'naviy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishda ota-onalar va maktab hamkorligi". Pedagogik Tadqiqotlar, 2(4), 60-68.
4. Karimova, S. (2021). "Boshlang'ich sinf o'quvchilarining axloqiy qadriyatlarini rivojlantirishning zamonaviy usullari". Ilm-fan va Ta'lim, 7(2), 12-20.
5. Mirzaahmedov, T. (2022). "Yosh avlodni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning pedagogik tizimidagi muammolar va yechimlar". Ta'lim Samari, 9(1), 27-35.
6. Xoliqova A. O'quvchilarda mustaqil ta'lim ko'nikmalarini shakllantirish yo'llari. Toshkent: Innovatsion pedagogika jurnali, №2, 2021